

Agnieszka Wieszaczewska, Uniwersytet Wrocławski
awieszaczewska@gmail.com

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia jako szansa na rozwój turystyki kulturowej w regionie¹

Słowa kluczowe: województwo podkarpackie; rzemiosło, szlak turystyczny; produkt turystyczny

Streszczenie

Turystyczne szlaki tematyczne są ważnym elementem wchodzącym w skład turystycznej infrastruktury danego regionu. W artykule podjęto próbę przedstawienia Szlaku Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia w kontekście istniejących na gruncie polskim opracowań dotyczących szlaków turystycznych oraz kulturowych szlaków tematycznych. Drugim punktem osadzenia rozważań jest funkcjonowanie szlaku w ramach oferty turystycznej województwa podkarpackiego, ze szczególnym uwzględnieniem turystyki etnograficznej. W artykule ukazano możliwości wykorzystania tradycji ludowych i folkloru w rozwoju województwa podkarpackiego. Teren Podkarpacia, ze względu na swój pograniczny charakter (który wynika nie tylko z posiadania granic z dwoma krajami, ale również ze zróżnicowaniem etnicznym i religijnym, które obecne jest tu do dnia dzisiejszego) jest miejscem, w którym popularna turystyka kulturowa skoncentrowana na poszukiwaniu przez turystów atrakcji związanych z kulturą ludową, może być z powodzeniem rozwijana. Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia jest przykładem stworzenia atrakcyjnego produktu turystycznego, który oparty jest na kultywowaniu dawnych rzemiosł i przedstawieniu ich turystom w sposób aktywny, zapewniający wysoki stopień interakcji turysty z atrakcją turystyczną.

Szlaki turystyczne i szlaki kulturowe – wprowadzenie do zagadnienia

Istnienie i szeroka rozpoznawalność szlaków turystycznych w Polsce ma bogatą tradycję, związaną między innymi z wieloletnią działalnością Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (dalej: PTTK). Chociaż wydana w roku 2007 „Instrukcja znakowania szlaków turystycznych” zawiera samą definicję szlaku, to obecnie podkreślana jest jej nieadekwatność w obecnych realiach kulturowych [Mikos von Rohrscheidt, 2008, s. 17-18]. Stosowana przez PTTK definicja szlaku turystycznego zakłada, że „szlakiem turystycznym jest wytyczona w terenie trasa służąca do odbywania wycieczek, oznakowana jednolitymi znakami (symbolami) i wyposażona w urządzenia informacyjne, które zapewnią bezpieczne i spokojne jej przebycie turysty o dowolnym poziomie umiejętności i doświadczenia, o każdej porze roku i w każdych warunkach pogodowych, o ile szczegółowe wymagania nie stanowią inaczej” [PTTK, 2007: 4]. Następnie wyodrębniono rodzaje szlaków tematycznych, czyli szlaki piesze górskie i nizinne, w tym ścieżki spacerowe, przyrodnicze i dydaktyczne, narciarskie, rowerowe, kajakowe i jeździeckie.

Nieadekwatność do współczesnej rzeczywistości turystycznej, która została zaakcentowana wcześniej, wiąże się między innymi z brakiem ujęcia w tej charakterystyce szlaków, które przeznaczone są przede wszystkim dla turystów zmotoryzowanych czy korzystających z kolei jako podstawowego środka transportu. Nieobojętne jest również to,

¹ Niniejszy artykuł jest efektem projektu badawczego „Folklor i kultura ludowa w kreowaniu turystycznej atrakcyjności województwa podkarpackiego”, finansowanego w ramach II Konkursu Wewnętrznego na finansowanie badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych, służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego w 2014 r.

że „sama definicja szlaków, jak i ich kategoryzacja (...) wydają się (...) być ukierunkowane na tworzenie i funkcjonowanie lokalnych szlaków o charakterze terenowym, choć dokument przewiduje w innym miejscu ich znaczną rozległość, a także łączenie w sieć o charakterze krajowym i międzynarodowym” [Mikos v. Rohrscheidt, 2008, s. 17]. Jako przykład można podać chociażby Europejski Szlak Cysterski czy szlak Via Regia. Oba wymienione trasy posiadają tytuł Europejskich Szlaków Kulturowych, które przyznawane są przez Radę Europy i posiadają międzynarodowy charakter. Jedną z najbardziej ogólnych definicji szlaku to „linearny system penetracji turystycznej” [Śniadek, Styperek, 2007, 85], co podkreśla jego charakterystyczną strukturę. Ponieważ w niniejszym artykule analizie został poddany szlak wchodzący zdecydowanie w ofertę turystyki kulturowej, posłużę się definicją szlaku kulturowego autorstwa L. Puczko i T. Ratz: „szlak kulturowy to szlak tematyczny, posiadający jako swój punkt ogniskujący walor kulturowy lub element dziedzictwa kulturowego, przy czym kluczową rolę odgrywają w nim atrakcje o charakterze kulturowym” [za Mikos v. Rohrscheidt, 2008, s. 20].

Współcześnie szlaki kulturowe są postrzegane przez organizatorów ruchu turystycznego jako atrakcyjna oferta dla turystów odwiedzających dany region; „[s]zlaki kulturowe stały się w ostatnich latach popularną formułą prezentowania różnego rodzaju zabytków. Przeglądając foldery, mapy, strony internetowe, wreszcie oficjalne dokumenty dotyczące rozwoju produktów turystycznych, znajdziemy informacje o funkcjonowaniu setek szlaków w skali kraju” [Gawęł, 2011, 4]. Szlak tego typu można traktować jako „zintegrowany regionalnie, sieciowy produkt turystyczny” [Dubińska, 2013, 40]. Termin *produkt turystyczny* rozumiem jako „wszystko to, co kupuje turysta w związku z podróżą turystyczną: jest to kombinacja takich komponentów, jak dobra materialne, usługi, miejsce, organizacja i idea, włącznie z wyobrażeniem o nich potencjalnych turystów, które zaspokajają potrzeby i oczekiwania turystów w czasie podróży turystycznej (tzn. odbywającej się w celach turystycznych)” [Panasiuk, 2005, 210].

Szlak może być zatem określony jako szlak kulturowy wtedy, kiedy jego wyznaczenie odbywa się „w odniesieniu do historycznego lub (szeroko rozumianego) kulturowego tematu wiodącego” [Mikos v. Rohrscheidt, 2009, 4-5]. Kulturowe szlaki tematyczne odgrywają coraz większą rolę w turystyce zorientowanej na poznawanie kultury odwiedzanych regionów - „stanowią (...) jeden z głównych typów destynacji w turystyce kulturowej i jeden z częściej spotykanych jej ofert” [Mikos v. Rohrscheidt, 2012, s. 35]. Ich istotność w generowaniu ruchu turystycznego w regionach wynika między innymi z faktu, że w odróżnieniu od wielu atrakcji turystycznych, które ulokowane są w jednym punkcie, szlak jest rozciągnięty w przestrzeni. Dzięki temu więcej miejscowości może zostać włączone w działalność tego typu atrakcji – szlak kulturowy posiada potencjał do decentralizacji ruchu turystycznego, co przekłada się na bardziej zrównoważony rozwój regionalny.

Każdy kulturowy szlak turystyczny, który może być określony jako szlak materialny (czyli realnie istniejący produkt turystyczny) musi spełniać określone kryteria. Są to kryteria dostępności, oznaczenia „in situ”, uzasadnionej tematyki oraz koordynacji. Szlak turystyczny jest dostępny wtedy, kiedy wszystkie obiekty na danej ścieżce są udostępnione zwiedzającym (w szczególnych sytuacjach nieliczna grupa obiektów może być wyłączona z ruchu turystycznego), szlak musi być także oznaczony w terenie, czyli posiadać sieć znaków, które identyfikują obiekty wchodzące w jego skład. Oznaczenia znajdować się muszą zarówno bezpośrednio przy obiektach jak również w ich pobliżu oraz na trasie szlaku. Tematykacja szlaku odnosi się nie tylko o nazwy ale również do przemyślanego doboru obiektów; o koordynacji można zaś mówić wtedy, kiedy został powołany koordynator szlaku. Udana identyfikacja wizualna szlaku jest ważną kwestią, która pozwala nie tylko na wyróżnienie danych obiektów w terenie, ale również na prowadzenie skutecznej akcji promocyjnej.

Dokładna charakterystyka tego, czym różni się tego typu szlak od tak zwanych szlaków wirtualnych (których istnienie spełnia się tylko w warstwie internetowej lub w marzeniach pomysłodawców) omówiona została przez Mikos von Rohrschaidt [Mikos von Rohrschaidt, 2008]. Do podstawowych wyznaczników szlaku materialnego należy także: posiadanie własnej nazwy i znaku graficznego (logo) oraz istnienie trwałej oferty turystycznej, skonstruowanej wokół tematyki szlaku.

Zróznicowanie kulturowe województwa podkarpackiego jako walor turystyczny

Województwo podkarpackie to region, w którym upatruje się szczególnie dużego potencjału dla rozwoju turystyki. W kontekście najnowszych danych statystycznych, które ukazują niską pozycję Podkarpacia w statystykach ekonomicznych [Główny Urząd Statystyczny, 2012], jest to ważna informacja, która powinna być brana pod uwagę przez osoby odpowiedzialne za kształtowanie przyszłych inwestycji w województwie, także tych, które dotyczą infrastruktury turystycznej oraz promocji regionu. Region ten posiada bogate i różnorodne zasoby, które z powodzeniem są już wykorzystywane w podnoszeniu atrakcyjności województwa podkarpackiego na potrzeby turystyki. Są to między innymi walory krajobrazowe (Bieszczady, Beskid Niski, Solina), przyrodnicze (rzadko spotykane i unikatowe rośliny, gatunki zwierząt pod ochroną, Bieszczadzki Park Narodowy i fragment Magurskiego Parku Narodowego oraz wiele parków krajobrazowych) czy geograficzne (bliskość granic z Ukrainą oraz Słowacją), a także uzdrowiskowe i kulturowe.

Te ostatnie wiążą się między innymi z tym, że Podkarpacie od zawsze było miejscem, gdzie żyło wiele różnorodnych grup – etnicznych, narodowych, etnograficznych czy wyznaniowych. „Teren południowo-wschodniej Polski był przez wieki niezwykle zróżnicowanym, ukształtowanym przez skomplikowane procesy etnohistoryczne, zachodzące na wielokulturowym podłożu. Do 1947 roku przebiegały tu wyraźne granice pomiędzy takimi dużymi jednostkami administracyjnymi, jak województwa krakowskie i ruskie, a co za tym idzie, granice między ruskimi (Bojkowie, Łemkowie) i polskimi (Pogórzanie) grupami etnograficznymi. Cały ten obszar ma niezwykle bogatą i burzliwą historię. Od zawsze był bowiem terenem pogranicza nie tylko geograficznego, ale także kulturowego i narodowościowego” [Ginalski, 2012, 6]. Pograniczny charakter Podkarpacia jest przyczyną bogactwa kulturowego, które przejawia się między innymi w znajdujących się tu zabytkach, działach sztuki ale również w istniejących także do dziś zwyczajach i tradycjach. Dziś stają się one także atrakcją turystyczną, prezentowaną między innymi na festiwalach, przeglądach czy warsztatach, organizowanych przez placówki muzealne i lokalne samorządy.

Według A. Sadowskiego „absolutnie kluczową informacją, służącą do wydzielenia obszaru pogranicza, jest zamieszkiwanie tam przedstawicieli dwóch lub więcej zbiorowości w społecznej świadomości traktowanych jako odrębne, różne” [Sadowski, 2008, 18]. Po zakończeniu II wojny światowej w województwie podkarpackim wyróżniono aż dziewięć grup etnograficznych. Zaliczono do nich: Lasowiaków i Rzeszowiaków, Pogórzan (dzielących się na Pogórzan Zachodnich i Wschodnich), Mazurów, Zamieszkańców, Dolinian a także Łemków, Bojków i Rusinów (którzy zwani byli również Ukraińcami). Tereny Podkarpacia zamieszkiwali również Żydzi oraz Romowie. To zróżnicowanie etniczne i etnograficzne do dziś upamiętniane jest w licznych świętach i uroczystościach, pokazujących mieszkańcom oraz turystom tradycje regionu a także w działalności szeregu instytucji (przede wszystkich muzeów na wolnym powietrzu), które oprócz ekspozycji poświęconych kulturze ludowej regionu organizują także specjalne warsztaty i spotkania z lokalnymi rzemieślnikami i artystami.

Potencjał województwa podkarpackiego został podkreślony w oficjalnej „Strategii rozwoju województwa – podkarpackie 2010”. Jednocześnie podkreślono dotychczasową

nieadekwatność zastosowanych działań promocyjnych i inwestycyjnych do istniejących możliwości. „Zdecydowanie najniżej została oceniona interwencja w obszarze turystyki – w ramach RPO 2007-2013 skoncentrowano się przede wszystkim na cennych turystycznie obiektach dziedzictwa narodowego, pomijając przedsięwzięcia wspierające kreację i promocję konkurencyjnych produktów turystycznych. Dlatego też sektor turystyczny w dalszym ciągu stanowi niewykorzystany potencjał Podkarpacia” [Samorząd Województwa Podkarpackiego, 2013, 5]. Odpowiednio promowana kultura ludowa województwa podkarpackiego może stać się jedną z kluczowych atrakcji turystycznych regionu. Jej zróżnicowanie, oryginalność oraz relatywnie wysoki stopień zachowania pozwala na tworzenie na jej bazie nowych atrakcji turystycznych oraz promowanie tych, które już istnieją.

Okazuje się bowiem, że kultura ludowa na Podkarpaciu funkcjonuje od dawna w infrastrukturze turystycznej regionu. Do najważniejszych form promowania tradycji ludowych należy działalność muzeów, muzeów na wolnym powietrzu oraz izb regionalnych, organizacja festiwali folklorystycznych oraz istnienie tematycznych szlaków kulturowych. Posiłkując się mapami, stworzonymi przez J. Mokras-Grabowską [Mokras-Grabowska, 2009, 21-28], można zauważyć wielość tego typu inicjatyw na terenie województwa podkarpackiego. Także materiały promujące turystykę na Podkarpaciu ukazują bogactwo i zróżnicowanie atrakcji turystycznych, związanych z kulturą ludową Podkarpacia. Na rok 2014 zaplanowano tu aż 103 imprezy folklorystyczne, które w zdecydowanej większości odbywają się w miesiącach letnich. Wydarzenia takie są „[j]ednym z bardziej powszechnych produktów turystycznych tworzonych w oparciu o zasoby kultury ludowej. (...) Wyróżnianych jest wiele ich rodzajów: warsztaty pokazy, kiermasze, konkursy, wystawy, koncerty, widowiska folklorystyczne, muzyczne, teatralne oraz biesiady i festiwale” [Mokras-Grabowska, 2009, 22]. Adresowane są one zarówno do mieszkańców regionu (dzięki takim inicjatywom umożliwia się zapamiętanie niektórych tradycji i wzmacnia tożsamość lokalną) jak i turystów.

Imprezy folklorystyczne, które odbywają się na terenie województwa podkarpackiego, oparte są na takich wątkach jak etniczne bogactwo regionu, tradycyjna kuchnia i rzemiosła, rok obrzędowy, sztuka i kultura Podkarpacia. Do charakterystycznych dla województwa podkarpackiego prac i zawodów nawiązują między innymi takie wydarzenia jak: Ogólnopolskie Dni Flisactwa w Ulanowie (warto podkreślić, że flisactwo z Ulanowa znalazło się w 2014 roku na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego), Bartnik Ziemi Sanockiej, Jarmark Drewnianej Zabawki w Leżajsku, Koszykalia w Bandrowie Narodowym czy Ogólnopolskie Jarmark Garncarski w Medyni Głogowskiej. Ze sztuką ludową Podkarpacia można zapoznać się podczas wielu uroczystości organizowanych przez cały rok, na przykład w trakcie Bożonarodzeniowego Jarmarku Sztuki Ludowej w Przemyślu, Festiwalu Twórczości Ludowej w Tyrawie Wołoskiej, „Kwietnej Niedzieli” Jarmarku Rękodziela Ludowego w Przemyślu i wielu innych. Turyści zainteresowani etnografią odwiedzanych terenów mogą wziąć udział w szeregu wydarzeń celebrujących kulturową różnorodność Podkarpacia: Dniach Kultury Lasowiackiej w Cyganach, Muzealnym Świącie Tradycji Łemkowskiej „Od Rusal do Jana” w Zydranowej czy Pikniku Cygańskim w Cyganach. Dla pasjonatów coraz popularniejszej turystyki kulinarnej organizuje się tu różnorodne festiwale: Festiwal Konfitur „Jesienne Stoły” w Stobiernej, Festiwal Kultur i Kresowego Jadła w Baszni Dolnej a także Festiwal Podkarpackich Smaków w Górnem. Także dawny rok obrzędowy, tak ważny w tradycyjnych społecznościach wiejskich, znalazł odzwierciedlenie we współczesnym kalendarzu festiwalowym regionu. Wziąć udział można między innymi w Dożynkach Archidiecezji Przemyskiej w Dukli, Kupalnocce na Ludową Nutę w Norolu, Konkursie Kolęd i Pastoralek w Krośnie czy świącie „Przy wielkanocnym stole” w Cmolasie [Soja, Grabias 2013].

Placówkami, które zajmują się promocją i ochroną zabytków dawnej kultury ludowej Podkarpacia są przede wszystkim muzea na wolnym powietrzu oraz Muzeum Etnograficzne imienia Franciszka Kotuli w Rzeszowie (Oddział Muzeum Okręgowego). Największymi muzeami na wolnym powietrzu w regionie jest Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku oraz Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej. Obie instytucje, obok posiadania wystaw stałych i czasowych, organizują także cykliczne imprezy folklorystyczne oraz różnorodne warsztaty, popularyzujące podkarpackie tradycje. Mniejszymi placówkami tego typu jest Zagroda – Muzeum Wsi Markowa prowadzona przez Towarzystwo Przyjaciół Markowej, Muzeum Łemkowskie w Olchowcu, Zagroda Etnograficzna w Rogach czy Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej. Wiele z tego typu placówek jest także integralną częścią turystycznych szlaków kulturowych, które przebiegają przez województwo podkarpackie.

Do najważniejszych szlaków turystycznych o tematyce etnograficznej należy Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Ikon Doliny Sanu oraz Szlak Ikon Doliny Oślawy, Szlak Świątyń Karpackich a także Szlak Garncarski [Mokras-Grabowska, 2009, 26]. Oprócz nich uważam, że warto wspomnieć o dwóch innych szlakach, wytyczonych w ostatnich latach na Podkarpaciu: Szlaku Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia (powstał w ramach projektu realizowanego w latach 2008-2012) oraz Szlaku Kulinarного „Podkarpackie Smaki” (szlak został uruchomiony w sierpniu 2013 roku).

Kulturowe szlaki Podkarpacia jako atrakcja turystyczna. Potencjał Szlaku Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia dla rozwoju turystyki w regionie

Jak pokazano wyżej, województwo podkarpackie ma potencjał do rozwoju turystyki kulturowej opartej na zróżnicowanych walorach turystycznych, które region ten posiada. Szlaki kulturowe, jako jeden ze środków tworzenia oferty turystycznej, są na Podkarpaciu relatywnie liczne. Oprócz dużej liczby istniejących szlaków warto podkreślić również ich dużą różnorodność – dzięki bogatym zasobom kulturowym można tu wyznaczyć ścieżki zróżnicowane tematycznie.

Istotność istniejących szlaków turystycznych w strategii promocji regionu odzwierciedla się między innymi w oficjalnych dokumentach. Raport Urzędu Statystycznego w Rzeszowie „Turystyka w województwie podkarpackim w latach 2010-2011” podkreśla, że „w województwie są [...] liczne szlaki tematyczne, odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych i przyrodniczych regionu” [Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 2012, 25]. Także witryna internetowa Podkarpackie Travel, znajdująca się pod opieką Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, posiada na swojej stronie głównej odnośnik do listy najciekawszych zdaniem administratorów szlaków kulturowych Podkarpacia.

Szlaki turystyczne oparte na etnograficznym zróżnicowaniu regionu zostały wymienione powyżej. Inne ścieżki tematyczne w województwie to między innymi Szlak Śladami Fredry, Szlak Gniazd Lubomirskich, Szlak Błękitny San, Szlak Chasydzki, Szlak Frontu Wschodniego, Szlak Papieski, Szlak naftowy, Szlak Militaryny, Szlak Wojaka Szejka czy Jasielski Szlak Winny.

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia powstał w ramach realizacji projektu Szlak Tradycyjnego Rzemiosła, realizowanego przez Fundację NADwyraz we współpracy z Instytutem Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego i Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu. Finansowe wsparcie zapewniło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Województwo Małopolskie (szlak obejmuje tradycyjne rzemiosła województwa podkarpackiego i małopolskiego). Projekt trwał od sierpnia 2008 roku do 2012 roku i na terenie Podkarpacia skupiał 2012 roku 62 twórców. Obecnie, dwa lata po zakończeniu projektu, podkarpacka część szlaku określana jest przez inicjatorów

przedsięwzięcia jako nieaktywna. Oznacza to, że od roku 2012 nie jest prowadzona ewaluacja działania szlaku, informacje o nim nie są również aktualizowane.

Biorąc pod uwagę specyficzną sytuację Szlaku Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia można powiedzieć, że kryteria szlaku materialnego spełnia on w małym stopniu, zwłaszcza od roku 2012.

Tab. 1. Stopień spełniania kryteriów szlaku materialnego przez Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia

Kryterium	Warunek	Czy warunek jest spełniony?
Kryterium oznaczenia „in situ”	„Szlak materialny musi posiadać jednolite oznaczenie obiektów <i>na miejscu</i> , czyli zarówno informacje w postaci znaków w terenie, na trasach prowadzących pomiędzy poszczególnymi miejscowościami szlaku jak i w pobliżu jego poszczególnych obiektów, a także przy samych obiektach” [Mikos von Rohrscheidt, 2008, 23].	Nie. Rzemieślnikom zostały wysłane specjalnie przygotowane tabliczki (imię i nazwisko, logo szlaku, adres a także rzemiosło, z którym można się zaznajomić w warsztacie), jednak ich obecność w terenie nie została zweryfikowana. Z badań terenowych wynika, że przynajmniej część rzemieślników posługuje się otrzymanymi tabliczkami. Brak oznaczeń pomiędzy miejscowościami i w okolicy obiektów. Twórców skupionych wokół szlaku można spotkać również na innych wydarzeniach promujących ludowe tradycje województwa podkarpackiego, gdzie przedstawiają nie tylko własne produkty, ale również reklamują wśród uczestników samą ideę szlaku (na przykład poprzez eksponowanie logo i nazwy szlaku).
Kryterium dostępności	„Ma ono dotyczyć wszystkich lub <i>prawie wszystkich</i> obiektów szlaku i zapewnić w ten sposób korzystającym z jego oferty faktyczną możliwość zwiedzenia wybranych przez nich atrakcji szlaku, zgodnie z jego deklarowaną ofertą” [Mikos von Rohrscheidt, 2008, 24].	Częściowo. Po umówieniu się można zwiedzać warsztat.
Kryterium uzasadnionej tematyki	„Szlak nie tylko powinien posiadać adekwatną do swej tematyki nazwę, ale także jego przebieg i dobór istotnych dla niego obiektów powinien się opierać na fachowej literaturze” [Mikos von Rohrscheidt, 2008, 24].	Tak. Wszystkie obiekty wchodzące w skład szlaku związane są z rzemiosłami związanymi z tradycyjną kulturą wsi podkarpackich.

Kryterium	Warunek	Czy warunek jest spełniony?
Kryterium koordynacji	„Szlak znajduje się pod stałą opieką stałego koordynatora: władz publicznych, instytucji, podmiotu życia gospodarczego, stowarzyszenia lub innego formalnie określonego zespołu osób, który został do tego specjalnie powołany lub wskazany przy okazji utworzenia szlaku lub nadawania mu materialnego statusu” [Mikos von Rohrscheidt, 2008, 24].	Nie. Szlak jest nieaktywny i nie posiada koordynatora.

Fot. 1. Tabliczka oznaczająca rzemieślnika skupionego wokół Szlaku Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia.

Zdjęcie wykonane podczas imprezy „Koń jaki jest...” w Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, sierpień 2014.

Fot. 2. Zabawki wytwarzane w warsztacie Jana Dudziaka.

Zdjęcie wykonane podczas imprezy „Koń jaki jest...” w Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, sierpień 2014.

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia obecnie może stać się jednym z bardzo atrakcyjnych produktów turystycznych, w szczególności dla osób zainteresowanych poznaniem dawnej kultury województwa podkarpackiego w sposób aktywny. Zgodnie z założeniami szlaku odwiedzający poszczególne miejscowości i uczestnicząc w warsztatach turyści mają możliwość nie tylko zobaczyć przedmioty wychodzące spod rąk rzemieślników, ale również przyrzeć się procesowi powstawania danej rzeczy, a w niektórych przypadkach także nawet samemu coś wykonać. Taki sposób poznawania regionu zgodny jest z coraz popularniejszą w turystyce zasadą 3E, która w pewnych kręgach wypiera obowiązującą przez lata formułę 3S, określającą czym jest udany urlop. 3S jest skrótem od trzech angielskich słów: sea, sand, sun i jest stosowane do charakteryzacji oczekiwań turystów masowych wobec sposobu wypoczynku. Zasada 3E, która związana jest z coraz popularniejszą turystyką alternatywną i odnosi się do trzech wartości, które są pożądane przez turystów na wakacjach: ekscytacji, edukacji i zabawy (excitement, education, entertainment). Do najważniejszych cech, które określają turystykę alternatywną należy poszanowanie przez osoby odwiedzający dany region lokalnych wartości, tradycji i zwyczajów jak również chęć ich poznania, rezygnacja z usług biur podróży (przynajmniej częściowo) na rzecz indywidualnej organizacji wycieczki a także konieczność zdobycia pewnych kompetencji, które umożliwiają zrealizowanie założonego planu zwiedzania (może to być na przykład wypracowanie kondycji fizycznej na określonym poziomie, zdobycie informacji o regionie, w który chce się zwiedzić, nauczenie się miejscowego języka i inne) [Rut, 2000, 15]. Turyści, którzy wybierają alternatywny sposób wypoczynku pragną coraz częściej interakcji z produktem turystycznym, elementu edukacyjnego i możliwości doświadczenia prezentowanych atrakcji. Wszystkie te oczekiwania mogą zostać spełnione przez Szlak Rzemiosła Tradycyjnego Podkarpacia.

Innym ważnym aspektem szlaku jest jego tematyka, która wpisuje się w obserwowany obecnie trend wakacyjnych poszukiwań autentyczności, korzeni i dawnych tradycji. W roku 2012 trasa obejmowała kilkadziesiąt miejscowości, w których turysta mógł zapoznać się z wielością technik rzemieślniczych i artystycznych, charakterystycznych dla dawnej wsi podkarpackiej. Prezentowane na szlaku rzemiosła oraz liczba ich reprezentantów na szlaku przedstawiała się następująco: haft tradycyjny (2), wycinanka (2), kowalstwo (1), wikliniarstwo (3), plecionkarstwo (5), bibułkarstwo (7), plastyka obrzędowa (9), wyroby z drewna (2), wypiek tradycyjnego pieczywa (4), tkactwo (3), rzeźba ludowa (9), zabawkarstwo (3), garncarstwo (3), gonciarstwo (1), ikonopisarstwo (6) koronkarstwo (1), wyrób tradycyjnej biżuterii z koralików (1). Najliczniej na szlaku była reprezentowana plastyka obrzędowa i rzeźba ludowa a także bibułkarstwo, najrzadziej zaś można spotkać kowala, gonciarza czy osobę trudniącą się wyrobem biżuterii. Wyróżnić można zawody reprezentowane wyjątkowo licznie na określonym obszarze: w tym garncarstwo w okolicach Medyni Głogowskiej (niegdyś regionalne centrum garncarstwa, dziś bardzo ważne miejsce wchodzące w skład Szlaku Garncarskiego). Innym przykładem bogactwa konkretnego rzemiosła na określonym terenie jest ikonopisarstwo, najliczniej reprezentowane na bieszczadzkiej trasie szlaku.

Wybrany temat przewodni, który określa i porządkuje Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia jest szczególnie atrakcyjny dla mieszkańców miast. „Dla turystów, których środowiskiem codziennego życia są regiony miejskie, kultura wiejska jest nowością, która odbierana jest jako atrakcyjna. Kultura regionalna odgrywa coraz istotniejszą rolę w kształtowaniu wizerunku regionu turystycznego. Wśród lokalnych mieszkańców sztuka regionalna i rzemiosło ludowe znów zyskują na wartości. Turyści zainteresowani są poznaniem tradycyjnych metod wytwarzania potraw i specjalów regionalnych, procesu pieczenia chleba, miodobrania, młócenia zboża wytwarzania płótna, haftowania, toteż coraz więcej gospodarstw i kwater prywatnych oferuje takie atrakcje” [Kubal, 2011, 73].

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia został podzielony na cztery trasy: Leżajsko-Kolbuszowską, Łańcucką, Strzyżowską i Bieszczadzką. Poniżej zaprezentowano miejscowości wchodzące w skład poszczególnych tras wraz z rzemiosłami, z którymi turyści mogą zapoznać się w poszczególnych miejscowościach.

Trasa Leżajsko-Kolbuszowska:

1. Baranów Sandomierski (Anna Rzeszut, haft)
2. Grodzisko Dolne (Józef Nowak, kowalstwo)
3. Jelena (Genowefa i Marian Kostkowie, wikliniarstwo)
4. Kolbuszowa (Władysław Jachyra, plecionkarstwo)
5. Kuryłówka (Danuta Kotuła, bibułkarstwo, Maria Wnuk, plastyka obrzędowa)
6. Leżajsk (Augustyn Wojnar, wyroby z drewna)
7. Mazury (Emilia Adamczyk, pieczywo tradycyjne, Genowefa Makusak, pieczywo tradycyjne, Zofia Fila, tkactwo)
8. Mielec (Stanisław Sęczoł, rzeźba ludowa)
9. Narol (Jerzy Kowalczyk, rzeźba ludowa)
10. Nowa Sarzyna (Wincenty Pażyna, rzeźba ludowa)
11. Nowe Siolo (Józef Lewkowicz, rzeźba ludowa)
12. Przychojec (Albina Giża, bibułkarstwo, plastyka obrzędowa, Mariola Kosior, bibułkarstwo, Czesława Zawadzka, bibułkarstwo)
13. Rudnik nad Sanem (Franciszek i Maria Kręcidło, plecionkarstwo, Marek Habrat, rzeźba ludowa, Jan Maciej Łyko, rzeźba ludowa)

Trasa Łańcucka

- Brzózka Stadnicka (Ryszard Marciniec, zabawkarstwo, Jan Dudziak, zabawkarstwo, Jan Stopyra, zabawkarstwo, Tadeusz Jacha, wyroby z drewna)
- Chmielnik (Jan Mackiewicz, wszechstronny twórca)
- Handzlówka (Krzysztof Pelc, rzeźba ludowa)
- Medynia Głogowska (Jan Kot, garncarstwo, Barbara i Andrzej Plizga, garncarstwo)
- Miłocin (Zofia Głąb, wszechstronny twórca)
- Pogwizdów (Jan Jurek, garncarstwo)

Trasa Strzyżowska

- Blizne (Ryszard Kielar, rzeźba ludowa)
- Błazowa (Janina Zabratowska, plastyka obrzędowa)
- Błazowa Górna (Adela Haggemberd, plastyka obrzędowa)
- Dobrzechów (Emil Czaja, rzeźba ludowa)
- Futoma (Marek Twardy, rzeźba ludowa)
- Glinik (Kinga Cebulska, plastyka obrzędowa)
- Golcowa (Jan Wolanin, plecionkarstwo)
- Krzywcza (Michał i Józef Trawniccy, tkactwo)
- Lubenia (Beata Olchowy, ikonopisarstwo)
- Nosówka (Stefania Buda, plastyka obrzędowa)
- Strzyżów (Edward Gadzina, rzeźba ludowa, Stanisław Kudła, rzeźba ludowa, Stanisław Śliwa, wycinanka)
- Tropie (Dorota Rzeźnikiewicz-Stawacz, plastyka obrzędowa)
- Zawadka (Bronisława Pyc, plecionkarstwo)
- Żyznów (Władysław Janusz, rzeźba ludowa)

Trasa Bieszczadzka

- Bandrów Narodowy (Irena Trojan, wikliniarstwo)
- Bóbrka (Henryk Gągorowski, rzeźba ludowa)
- Cisna (Jadwiga Denisiuk, ikonopisarstwo, Jadwiga Goździecka, ikonopisarstwo)
- Jaćmierz (Józefa Wolańska, haft, bibułkarstwo)
- Oralec (Piotr Wyderka, gonciarstwo, Ewelina Matysiak-Wyderka i Piotr Wyderka,

- bizuteria tradycyjna, w tym łemkowska, Ewelina Wojtanowska, pieczywo tradycyjne)
- Pielgrzymka (Kazimierz Stachurski, plecionkarstwo)
- Pisarowce (Ewa Wanielista, bibułkarstwo, plastyka obrzędowa, Teresa Podolak, bibułkarstwo, plastyka obrzędowa)
- Rzepedź (Halina Krogulecka, ikonopisarstwo)
- Sanok (Janina Menio, bibułkarstwo, Dorota Filip, ikonopisarstwo, Adam Przybysz, rzeźba ludowa, ikonopisarstwo)
- Uherce Mineralne (Zofia Zdanowicz, tkactwo)

Zakończenie

Nieaktywny dziś Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia może stać się atrakcyjnym produktem turystycznym, odpowiadającym na wiele współczesnych potrzeb turystów poprzez: wysoki stopień interakcji ze zwiedzającymi, dużą różnorodność oferowanych atrakcji a także dostarczanie jednej z coraz częściej przez turystów poszukiwanej wartości, jaką jest tradycja. Mimo faktu, że szlak od roku 2012 nie jest poszerzany i ewaluowany, a wszystkie związane z nim wydarzenia się inicjatywą lokalną, w dalszym ciągu rzemieślnicy są skupieni wokół idei i prezentują tradycyjne techniki wyrobu przedmiotów nie tylko w swoich warsztatach ale także podczas wydarzeń kulturalnych w regionie.

Produkty na rynku turystycznym, które cechują się domniemaną niezmienną, tradycyjną formułą, odpowiadają na dzisiejszą tęsknotę za minionymi latami. „Paradoksalnie, tęsknota za idylliczną, zmitologizowaną przeszłością stała się domeną społeczeństw późnonowoczesnych – być może ze względu na dojmujące poczucie utraty ciągłości między przeszłością a teraźniejszością. Sposobem na radzenie sobie z coraz szybciej postępującymi zmianami społecznymi i imperatywem błyskawicznego wchodzenia w role społeczne byłoby zwrócenie się ku utopijnej przeszłości” [Nieroba, Czerner, Szczepański, 2010, 181]. Przeszłości tej można łatwo – i bezpiecznie – bo w założeniu tylko wakacyjnie, a zatem tymczasowo, poszukiwać podczas urlopowych wojaży. Turystyka etnograficzna ma zatem szansę na rozwój i zdobycie coraz szerszej popularności, a Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia jest przykładem, w jaki sposób z powodzeniem można wykorzystać ludowe tradycje regionu. Aby mógł jednak w pełni wykorzystać swoje możliwości i potencjał, konieczne jest podjęcie wielu kroków, które doprowadziłyby do ponownego aktywowania szlaku, w tym aktualizacja informacji o szlaku, wyznaczenie koordynatora znającego specyfikę regionu czy ponowne rozpropagowanie idei szlaku wśród podkarpackich rzemieślników.

Bibliografia:

- Dubińska A., [2013], *Kreowanie nowego produktu turystycznego na bazie szlaku tematycznego – „Małopolska Ścieżka Wina”*, [w:] Czasopismo Turystyka Kulturowa, nr 8, s. 38-52.
- Gaweł P., [2011], *Zarządzanie Szlakiem Architektury Drewnianej w kontekście procesu profesjonalizacji szlaków kulturowych*, [w:] Czasopismo Turystyka Kulturowa, nr 1, s. 4-18.
- Rocznik Statystyczny Województw (wybrane tabele)*, [2012], Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Kalendarz imprez kulturalnych województwa podkarpackiego 2014*, [2013], Soja C., Grabias M., Rzeszów.
- Kubal M., [2011], *Rola agroturystyki w poznawaniu kultury polskiej*, [w:] Puchnarewicz E. (red.), *Dziedzictwo kulturowe regionów świata i jego znaczenie w turystyce*, Warszawa.
- Marketing usług turystycznych*, [2005], Panasiuk A. (red.), Warszawa.
- Mikos von Rohrscheidt A., [2008], *Kulturowe szlaki turystyczne – próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*, [w:] Czasopismo Turystyka Kulturowa, nr 2,

- s. 17 - 31.
- Mikos von Rohrscheidt A., [2009], *Polskie szlaki turystyczno-kulturowe: kryteria i zasady waloryzacji potencjału*, [w:] Czasopismo Turystyka Kulturowa, nr 4, s. 4-28.
- Mikos von Rohrscheidt A., [2012], *Koordinacja turystycznych szlaków tematycznych – analiza wybranych systemów polskich i europejskich*, [w:] Czasopismo Turystyka kulturowa, nr 1, s. 35-61.
- Mokras-Grabowska J., [2009], *Możliwości rozwoju turystyki kulturowej obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] Czasopismo Turystyka Kulturowa, nr 1, s. 14-31.
- Nieroba E., Czerner A., Szczepański M. S., [2010], *Flirty tradycji z popkulturą. Dziedzictwo kulturowe w późnej nowoczesności*, Warszawa.
- Park Etnograficzny. Przewodnik*, [2012], Ginalski J. (red.), Sanok.
- PTTK (ZG), [2007], *Instrukcja znakowania szlaków turystycznych*, Warszawa.
- Rut J., [2000], *Turystyka aktywna w Euroregionie Karpackim*, Rzeszów
- Strategia rozwoju województwa - podkarpackie 2020*, [2013], Samorząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów.
- Sadowski A., [2008], *Pogranicze – Pograniczność – Tożsamość pogranicza*, [w:] „Pogranicze. Studia Społeczne, T., XIV, s. 17-30.
- Turystyka w województwie podkarpackim w latach 2010-2011*, [2010], Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów.
- Turystyka zrównoważona*, [2010], Kowalczyk A. (red.), Warszawa.
- Śniadek J., Styperek J., [2007], *Marka produktu turystycznego*, [w:] *Studia Periegetica*, nr 1, 84-89.

The Trail of the Traditional Craft of Subcarpathian Province as a chance for regional tourist development

Key words: Subcarpathian Province, crafts, touristic route, tourism product

Abstract

Thematic touristic routes are important factors in the tourism infrastructure in the regions. The article is an attempts to present the Route of Traditional Crafts of Subcarpathian Province in the context of existing studies on Polish touristic trails and cultural tourism routes. Another point of discussion is the way how that kind of routes operate as a part of touristic offer of Subcarpathian Province, with particular emphasis on ethnographic tourism. The article shows the possibility of using folk traditions and folklore of the region's development. The Subcarpathian Province, due to its borderline character (which is the result not only of having the borders with two countries, but also ethnic and religious diversity that is present here also today) is a place where popular cultural tourism focused on the search for touristic attractions connected with the folk culture, can be successfully developed. The Route of Traditional Crafts of Subcarpathian Province is an example of creating an attractive touristic product, which is based on the cultivation of old crafts and presenting them to tourists in an interactive way, providing a high degree of interaction with tourists and tourist attraction.